

اثر فسفر، ورمی کمپوست و زئولیت طبیعی بر خصوصیات کمی و کیفی گل آهار

حمیده امجزی^۱ و محسن حمیدپور^{۲*}

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۰/۹/۲۴؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۰/۱۲/۱۵)

چکیده

گل آهار به علت داشتن تنوع رنگ و طول دوره گل دهی، از گیاهان زینتی و بسیار زیبا و جذاب می‌باشد. اثر عنصر غذایی فسفر و بسترهای کشت ورمی کمپوست و زئولیت طبیعی بر خصوصیات رشد و عملکرد گل آهار در یک آزمایش گلخانه‌ای بررسی شد. تیمارها شامل فسفر در سه سطح (صفر، ۷۵ و ۱۵۰ میلی‌گرم بر کیلوگرم خاک) و زئولیت و ورمی کمپوست در سه سطح (صفر، ۵ و ۱۰ درصد وزنی) بودند که به صورت طرح کاملاً تصادفی و در سه تکرار اجرا گردیدند. گیاهان در شرایط گلخانه به مدت دو ماه رشد کردند. سپس گیاهان از محل طوقه قطع و برگ و ساقه آنها جدا گردید. صفات اندازه‌گیری شده شامل میزان سطح برگ، میزان کلروفیل، وزن تر و خشک گیاه، وزن خشک برگ، وزن خشک ریشه و غلظت عناصر فسفر، روی و آهن در اندام هوایی گیاه بود. نتایج نشان داد که بیشترین مقدار پارامترهای رویشی مربوط به تیمار ورمی کمپوست بود که اختلاف معنی داری نسبت به بقیه تیمارها و هم چنین تیمار شاهد داشت. زئولیت باعث کاهش مقدار پارامترهای رویشی مورد مطالعه نسبت به شاهد گردید. به طوری که کمترین مقدار پارامترهای رویشی مربوط به تیمار زئولیت بود.

واژه‌های کلیدی: گیاهان زینتی، بستر کاشت، عناصر غذایی

مقدمه

گیاهان در فضاهای شهری هر روز افزایش می‌یابد. از طرف دیگر، با رشد روزافزون جمعیت و رشد پدیده شهرنشینی، دفع زباله و مواد زاید آلی به یک مشکل بزرگ تبدیل شده است. تولید کود از مواد آلی زاید به کمک گونه‌های خاصی از کرم‌های خاکی که به ورمی کمپوست یا کمپوست کرمی معروف است در کشورهای مختلف جهان با استقبال گسترده‌ای رو به رو شده است. ورمی کمپوست کود آلی بیولوژیک است که در اثر عبور مداوم و آرام مواد آلی در حال پوسیده شدن از دستگاه گوارش گونه‌هایی از کرم‌های خاکی و دفع این مواد از بدن کرم‌ها، حاصل می‌شود. این مواد هنگام عبور از بدن کرم آغشته به مخاط دستگاه گوارش (موکوس)، ویتامین‌ها و آنزیم‌ها

گل آهار (*Zinnia elegans thumbelina*) یکی از گل‌های زینتی خانواده *Asteraceae* با گل‌های رنگارنگ و بومی مکزیک است (۲ و ۹). آهار از جمله گل‌های فصلی تابستانه است که به دلیل طول دوره گل دهی طولانی که از اواخر بهار تا اواسط پاییز ادامه دارد و هم‌چنین تحمل آن به خشکی و گرمای زیاد، از ارزش بالایی در فضای سبز برخوردار است (۱). یکی از راهکارهای مهم برای رسیدن به حداکثر محصول در حداقل زمان و تولید گل‌های با کیفیت قابل قبول، استفاده از مواد آلی و معدنی به عنوان بستر کاشت گیاهان زینتی می‌باشد (۱، ۲ و ۳). با گسترش شهرها و افزایش آلاینده‌های زیست محیطی، نقش

۱. گروه علوم باغبانی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد جیرفت

۲. گروه علوم خاک، دانشکده کشاورزی، دانشگاه ولیعصر (عج) رفسنجان

*: مسئول مکاتبات، پست الکترونیکی: mohsen_hamidpour@yahoo.com

کشاورزی و زیست محیطی از آنها آغاز گردیده است. با وجود این که چندین تحقیق در مورد اثر زئولیت و ورمی‌کمپوست بر رشد برخی گیاهان انجام شده ولی اطلاعات کمی در مورد اثر زئولیت و ورمی‌کمپوست بر رشد و پرورش گل‌ها در منابع در دسترس است. هدف اصلی این پژوهش، بررسی اثر کود فسفره و بسترهای کشت ورمی‌کمپوست و زئولیت بر رشد گل آهار در محیط گلخانه بود.

مواد و روش‌ها

آزمایش گلخانه‌ای به صورت طرح کاملاً تصادفی با ۱۱ تیمار و سه تکرار در گلخانه دانشکده کشاورزی دانشگاه آزاد واحد جیرفت در سال زراعی ۱۳۸۹ اجرا گردید. زئولیت، ورمی‌کمپوست و فسفر به نحوی به گلدان‌های یک کیلوگرمی حاوی خاک اضافه شدند که تیمارهای آزمایشی شامل شاهد، ۵٪ زئولیت، ۱۰٪ زئولیت، ۷۵ میلی‌گرم فسفر در کیلوگرم خاک، ۱۵۰ میلی‌گرم فسفر در کیلوگرم خاک، ۵٪ زئولیت + ۷۵ میلی‌گرم فسفر در کیلوگرم خاک، ۱۰٪ زئولیت + ۷۵ میلی‌گرم فسفر در کیلوگرم خاک، ۱۵۰ میلی‌گرم فسفر در کیلوگرم خاک، ۵٪ زئولیت + ۱۵۰ میلی‌گرم فسفر در کیلوگرم خاک، ۱۰٪ زئولیت + ۱۵۰ میلی‌گرم فسفر در کیلوگرم خاک، ۵٪ ورمی‌کمپوست و ۱۰٪ ورمی‌کمپوست حاصل شد.

بذر گل آهار از شرکت پاکان بذر اصفهان خریداری شد. زئولیت طبیعی مورد استفاده از شرکت معدنی افزازند سمنان تهیه گردید. ذرات زئولیت (با اندازه کوچکتر از ۲ میلی‌متر)، چندین مرتبه با آب مقطر آبشویی شدند تا در حد امکان املاح اضافی آن خارج گردند. سپس به مدت ۲۴ ساعت در آون در دمای ۶۰ درجه سلسیوس قرار داده شدند تا کاملاً خشک شوند. نتایج تجزیه شیمیایی زئولیت در جدول ۱ آورده شده است. ورمی‌کمپوست از شرکت کیان کمپوست مرودشت تهیه گردید. برخی خصوصیات شیمیایی ورمی‌کمپوست مطابق با روش‌های استاندارد اندازه‌گیری شد (جدول ۲). ماده آلی به روش والکلی و بلک، قابلیت هدایت الکتریکی در عصاره ۱ به ۵ به وسیله هدایت‌سنج الکتریکی، پ-هاش در عصاره ۱ به ۵ به وسیله

شده که در نهایت به عنوان یک کود آلی غنی شده و بسیار مفید می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد (۷ و ۱۰). در مطالعات متعدد، بر اهمیت ورمی‌کمپوست در کشاورزی و پرورش گیاهان باغی و زینتی تأکید شده است. آتیه و همکاران (۶) گزارش کردند که ورمی‌کمپوست طول دوره گل‌دهی گل همیشه بهار را افزایش داده است. گاجالاکشمی و عباسی (۱۱) نیز گزارش دادند که مصرف ورمی‌کمپوست منجر به بهبود چشم‌گیر خصوصیات رشد و گل‌دهی در سنبل آبی و گل فشفشه نسبت به تیمار شاهد شده است. باچمن و متسر (۷) مشاهده نمودند که اضافه کردن ورمی‌کمپوست به خاک باعث افزایش وزن ریشه، ساقه و مساحت برگ در نهال‌های گوجه‌فرنگی و گل همیشه بهار فرانسوی گردید.

امروزه از زئولیت‌ها به دلیل ویژگی‌های ساختمانی و ترکیبات شیمیایی منحصر به فرد و نیز امکان تهیه فرم‌های اصلاح شده آنها، در زمینه‌های مختلف علمی و صنعتی از قبیل پتروشیمی، صنایع هسته‌ای، کشاورزی، دامپروری و پاک‌سازی فاضلاب‌های صنایع گوناگون، استفاده‌های فراوانی می‌شود. زئولیت‌ها متعلق به گروه کانی‌های تکتوسیلیکات‌ها هستند. ساختار این کانی‌ها شامل کانال‌ها و منفذهایی است که به وسیله آب و یا کاتیون‌های قابل تبادل پر شده است (۱۴). مطالعات مختلف در مورد اثر زئولیت بر رشد گیاهان، نتایج متفاوتی را در پی داشته است. مطالعه سم‌تریدیس و همکاران (۱۹) نشان داد که زئولیت اثری بر رشد گل سرخ نداشته است. چنین نتیجه‌ای در مورد اثر زئولیت بر رشد هویج توسط گروندر و همکاران (۱۲) نیز گزارش شده است. در حالی که در برخی مطالعات، اثر مثبت زئولیت در افزایش رشد کاهو (۱۳)، فلفل دلمه‌ای (۴)، ژربرا (۱۵) و گل جعفری (۱۷) بیان گردیده است. انواع کانی‌های زئولیت، به دلیل ترکیبات متنوع، رفتار شیمیایی متفاوتی از خود نشان می‌دهند. به عنوان مثال، برخی از زئولیت‌های اشباع از سدیم در برخی از شرایط می‌توانند برای برخی از گیاهان مضر باشند (۱۴). نهشته‌های عظیمی از کانی‌های زئولیت در مناطق مختلفی از ایران یافت شده و استفاده‌های

جدول ۱. نتایج تجزیه شیمیایی زئولیت

SiO ₂	Al ₂ O ₃	Fe ₂ O ₃	CaO	SO ₃	Na ₂ O	K ₂ O	Cl ⁻
۶۷/۸۳	۱۱/۶۴	۰/۵۴	۰/۸۴	۰/۲۰	۴/۵۰	۴/۳۲	۰/۹۸

جدول ۲. برخی خصوصیات شیمیایی ورمی کمپوست

مقدار	خصوصیت
۸/۶	pH
۷/۸	EC (دسی‌زیمنس بر متر)
٪۲/۸	نیتروژن کل (٪)
٪۲۹	کربن آلی (٪)
۳	مس قابل جذب (میلی‌گرم بر کیلوگرم)
۲۰	منگنز قابل جذب (میلی‌گرم بر کیلوگرم)
۳۴/۶	آهن قابل جذب (میلی‌گرم بر کیلوگرم)
۶۵	روی قابل جذب (میلی‌گرم بر کیلوگرم)
۹۵۲/۵	فسفر قابل جذب (میلی‌گرم بر کیلوگرم)
۴۶۹	پتاسیم قابل جذب (میلی‌گرم بر کیلوگرم)

جدول ۳. برخی خصوصیات فیزیکی و شیمیایی خاک مورد آزمایش

مقدار	خصوصیت
لوم شنی	بافت
۷/۸	pH
۱/۳۵	EC (دسی‌زیمنس بر متر)
۰/۰۲	نیتروژن کل (٪)
۱۲۱/۴	پتاسیم قابل جذب (میلی‌گرم بر کیلوگرم)
۴/۲	فسفر قابل جذب (میلی‌گرم بر کیلوگرم)

شهرستان جیرفت برداشته شد. نمونه خاک پس از انتقال به آزمایشگاه هواخشک گردید و از الک ۲ میلی‌متری عبور داده شد. برخی خواص فیزیکی و شیمیایی خاک مانند پ-هاش، قابلیت هدایت الکتریکی، بافت خاک (به روش پیپت)، میزان مواد آلی (به روش والکلی و بلک) و مقدار نیتروژن کل، فسفر و پتاسیم قابل جذب اندازه‌گیری شد (جدول ۳). در هر گلدان، شش عدد بذر گل آهار در تاریخ ۱۱ آبان‌ماه

پ-هاش متر، نیتروژن کل به روش کلدال، فسفر قابل استفاده با استفاده از عصاره‌گیر بی‌کربنات سدیم، غلظت عناصر کم مصرف کاتیونی (منگنز، مس، روی و آهن) به روش عصاره‌گیری با DTPA و قرائت با دستگاه جذب اتمی (GBC Avanta-Australia) و پتاسیم به وسیله عصاره‌گیری با استات آمونیوم و قرائت توسط دستگاه شعله‌سنجی تعیین شد (۱۸). خاک مورد مطالعه از عمق ۲۵ سانتی‌متری مزرعه‌ای در

جدول ۴. نتایج تجزیه واریانس اثر ورمی‌کمپوست، ژئولیت و فسفر بر ویژگی‌های کمی و کیفی گل آهار

میانگین مربعات									منبع تغییرات	درجه آزادی
آهن	روی	فسفر	سطح برگ	(F _w /F _m)	وزن خشک برگ	وزن خشک گل	وزن خشک ریشه	وزن تر کل		
۹۵۰/۹۴ ^{ns}	۶/۲۹	۰/۰۰۳۴ ^{ns}	۰/۴۵	۰/۰۰۴۳ ^{ns}	۰/۰۲۴*	۰/۰۰۱۱ ^{ns}	۰/۰۰۰۷۳ ^{ns}	۰/۸۱ ^{ns}	تکرار	۲
۴۰۷۷/۱۷*	۲۰۷/۳۸**	۰/۰۸۸**	۰/۸۱*	۰/۰۰۶۸*	۰/۴۱**	۰/۵۹**	۰/۰۴۶**	۸۲/۵۴**	تیمار	۱۰
۱۴۰۷/۲۲	۷/۸	۰/۰۰۷	۰/۵۸	۰/۰۰۶۲	۰/۰۱۱	۰/۰۰۴۵	۰/۰۰۱۹	۱/۵۴	خطا	۲۲
۱۳/۵	۱۰/۴۸	۱۸/۴۸	۲۴/۵	۱۱/۰۹	۱۲/۰۵	۱۶/۸۳	۱۹/۲۷	۱۵/۸۲	ضریب تغییرات (%)	

*، ** و ns به ترتیب معنی‌دار در سطوح ۱٪ و ۵٪ و بدون اختلاف معنی‌دار

تجزیه و تحلیل آماری داده‌های آزمایش به کمک نرم‌افزار SAS انجام شد و مقایسه میانگین‌ها براساس آزمون چند دامنه‌ای دانکن در سطح ۱٪ انجام گردید.

نتایج

با توجه به جدول ۴، اثر تیمارهای آزمایشی بر وزن تر کل گیاه، وزن خشک ریشه، وزن خشک گل، وزن خشک برگ، غلظت فسفر و غلظت روی در اندام هوایی گیاه در سطح آماری ۱٪ و بر میزان فتوسنتز، سطح برگ و غلظت آهن در اندام هوایی گیاه در سطح آماری ۵٪ معنی‌دار بود.

بر اساس جدول مقایسه میانگین‌ها (جدول ۵) بیشترین مقدار وزن تر کل گیاه (۱۹/۲۷ گرم) مربوط به تیمار ۱۰٪ ورمی‌کمپوست بود که با تیمار ۵٪ ورمی‌کمپوست تفاوت معنی‌داری نشان نداد، ولی اختلاف معنی‌داری نسبت به بقیه تیمارها و هم‌چنین تیمار شاهد داشت. ژئولیت طبیعی باعث کاهش وزن تر کل گیاه گردید. به‌طوری که کمترین میزان وزن تر کل (۳/۹۲ گرم) مربوط به تیمار ۵٪ ژئولیت بود. تیمار فسفر و نیز تیمارهای مخلوط ژئولیت + فسفر، اثر معنی‌داری بر وزن تر کل گیاه نداشتند.

بر اساس جدول ۵، بیشترین میزان وزن خشک ریشه (۰/۴۸ گرم) مربوط به تیمار ۵٪ ورمی‌کمپوست و کمترین میزان آن (۰/۱۲ گرم) مربوط به تیمار ۱۰٪ ژئولیت بود. بجز تیمارهای ورمی‌کمپوست و مخلوط ۵٪ ژئولیت + ۷۵ میلی‌گرم فسفر در کیلوگرم خاک، سایر تیمارها اثر معنی‌داری بر وزن خشک ریشه

۱۳۸۹ کاشته شدند. گیاهان در شرایط گلخانه (دمای ۲۷±۳ درجه سلسیوس) به مدت ۲ ماه رشد نمودند. در طول این مدت، آبیاری گلدان‌ها بر اساس ۶۰٪ ظرفیت زراعی صورت گرفت. قبل از برداشت، ارتفاع گیاه و تعداد برگ در هر گلدان اندازه‌گیری شد. گیاهان از محل طوقه برداشت شده و برگ و ساقه آنها جدا گردید. ریشه نیز از خاک خارج و همراه با برگ و ساقه پس از شستشو با آب معمولی و مقطر، در دمای ۶۰ درجه سلسیوس داخل آون تا رسیدن به وزن ثابت خشک شد. سطح برگ‌های میانی هر بوته با استفاده از دستگاه مساحت‌سنج اندازه‌گیری شد. قطر گل با استفاده از کولیس با دقت ۰/۰۱ میلی‌متر تعیین شد. وزن خشک ریشه و اندام هوایی پس از خشکاندن آنها در آون در دمای ۶۰ درجه سلسیوس، اندازه‌گیری شد. برای اندازه‌گیری کلروفیل فلورسانس، پس از نمونه‌برداری تعدادی از برگ‌های میانی هر بوته و قرار دادن آنها در گیره مخصوص، از دستگاه کلروفیل فلوریمتر (Han Satesh Instrument – Pocket PEA) استفاده گردید. این دستگاه میزان کلروفیل فلورسانس را بر اساس نسبت فلورسانس متغیر (F_v) به فلورسانس حداکثر (F_m) تعیین می‌کند. برای اندازه‌گیری غلظت عناصر غذایی در اندام هوایی، از روش سوزاندن خشک و حل کردن در اسید کلریدریک استفاده شد. غلظت فسفر قابل جذب به وسیله دستگاه اسپکتروفتومتر و غلظت روی و آهن قابل جذب به وسیله دستگاه جذب اتمی (GBC Avanta-Australia) تعیین گردید.

جدول ۵. مقایسه میانگین‌های اثر زئولیت، فسفر و ورمی کمپوست بر برخی ویژگی‌های کمی و کیفی گل آهار

تیمار	وزن تر کل (g)	وزن خشک ریشه (g)	وزن خشک گل (g)	وزن خشک برگ (g)	وزن خشک (F _w /F _m)	سطح برگ (cm ²)
شاهد	۵/۴۷bc	۰/۱۶c	۰/۲۸bc	۰/۶۱ef	۰/۷۲ab	۱/۷۲abc
۵٪ زئولیت	۳/۹۲c	۰/۱۳c	۰/۱۹cd	۰/۴۹f	۰/۷۵a	۲/۲۹ab
۱۰٪ زئولیت	۵/۳۴bc	۰/۱۲c	۰/۱۱d	۰/۶۵def	۰/۷۰ab	۲/۳۳a
۵٪ زئولیت + ۷۵ میلی‌گرم فسفر در کیلوگرم خاک	۷/۲۵b	۰/۲۹b	۰/۳۱b	۰/۹۲b	۰/۷۲ab	۱/۸۵abc
۵٪ زئولیت + ۱۵۰ میلی‌گرم فسفر در کیلوگرم خاک	۵/۸۷bc	۰/۱۹c	۰/۱۶d	۰/۸۲bcd	۰/۷۵a	۲/۱۰abc
۱۰٪ زئولیت + ۷۵ میلی‌گرم فسفر در کیلوگرم خاک	۵/۵۷bc	۰/۱۸c	۰/۱۷d	۰/۸۶bc	۰/۷۰ab	۱/۲۵abc
۱۰٪ زئولیت + ۱۵۰ میلی‌گرم فسفر در کیلوگرم خاک	۵/۸۷bc	۰/۱۷c	۰/۲۰bcd	۰/۷۹bcde	۰/۷۴a	۲/۲۱abc
۷۵ میلی‌گرم فسفر در کیلوگرم خاک	۵/۲۶bc	۰/۱۹c	۰/۲۲bcd	۰/۷۱cde	۰/۶۷ab	۱/۰۱bc
۱۵۰ میلی‌گرم فسفر در کیلوگرم خاک	۷/۱۱c	۰/۱۵c	۰/۱۶d	۰/۷۳cde	۰/۵۹b	۰/۹۳c
۵٪ ورمی کمپوست	۱۷/۳۲a	۰/۴۸a	۱/۲۴a	۱/۵۴a	۰/۷۷a	۲/۲۴ab
۱۰٪ ورمی کمپوست	۱۹/۲۷a	۰/۴۴a	۱/۳۴a	۱/۶۵a	۰/۷۲ab	۱/۹۶abc

در هر ستون، میانگین‌هایی که حداقل یک حرف مشترک دارند از نظر آماری اختلاف معنی‌داری در سطح ۱٪ ندارند.

حدود ۰/۸ گزارش شده است. اگرچه بیشترین مقدار این شاخص

در تیمار ۱۰٪ ورمی کمپوست و کمترین مقدار آن در تیمار ۱۵۰ میلی‌گرم فسفر در کیلوگرم خاک بود (جدول ۵).

بر اساس جدول ۶، بستر زئولیت، غلظت عنصر غذایی روی را در اندام هوایی گیاه به طور معنی‌داری افزایش داد. به طوری که حداکثر میزان غلظت روی (۴۱/۶۷ میلی‌گرم در کیلوگرم ماده خشک) در تیمار ۵٪ زئولیت به دست آمد. غلظت روی در اندام هوایی گیاه در تیمارهای ورمی کمپوست، فسفر و مخلوط ۵٪ زئولیت + فسفر نسبت به شاهد کاهش معنی‌داری نشان داد.

غلظت آهن در اندام هوایی گیاه در تیمارهای زئولیت افزایش یافت. ولی این افزایش نسبت به تیمار شاهد معنی‌دار نبود (جدول ۶). تیمارهای فسفر و تیمارهای مخلوط زئولیت + فسفر اثر معنی‌داری بر غلظت آهن در اندام هوایی گیاه نداشتند. ورمی کمپوست در هر دو سطح مصرف شده، غلظت آهن در اندام هوایی گیاه را به طور معنی‌داری افزایش داد. به طوری که حداکثر میزان غلظت آهن (۳۳۹ میلی‌گرم در کیلوگرم ماده خشک) مربوط به تیمار ۱۰٪ ورمی کمپوست بود.

نسبت به تیمار شاهد نداشتند.

با توجه به جدول ۵، بیشترین میزان وزن خشک گل (۱/۳۴ گرم) مربوط به تیمار ۱۰٪ ورمی کمپوست بود که اختلاف معنی‌داری نسبت به بقیه تیمارها و هم‌چنین تیمار شاهد داشت. زئولیت طبیعی باعث کاهش معنی‌دار وزن خشک گل گردید. به طوری که کمترین میزان وزن خشک گل (۰/۱۱ گرم) مربوط به تیمار ۱۰٪ زئولیت بود.

وزن خشک برگ گیاه تحت تأثیر تیمارهای زئولیت و تیمارهای فسفر به تنهایی قرار نگرفت. ولی تیمارهای زئولیت + فسفر، وزن خشک برگ را به طور معنی‌داری نسبت به شاهد افزایش دادند. ورمی کمپوست در هر دو سطح باعث افزایش معنی‌دار وزن خشک برگ گردید. به طوری که بیشترین میزان وزن خشک برگ (۱/۶۵ گرم) مربوط به تیمار ۱۰٪ ورمی کمپوست بود. هیچ‌کدام از تیمارهای مورد مطالعه اثر معنی‌داری بر سطح برگ نسبت به تیمار شاهد نداشتند.

نسبت F_v به F_m ، که حداکثر عملکرد فتوسنتز نامیده می‌شود، تحت تأثیر هیچ‌کدام از تیمارهای مورد مطالعه قرار نگرفت. نسبت F_v به F_m در یک برگ سالم و در شرایط بهینه

جدول ۶. مقایسه میانگین‌های اثر زئولیت، فسفر و ورمی‌کمپوست بر غلظت فسفر، روی و آهن در اندام هوایی گل آهار

آهن (mg/kg)	روی (mg/kg)	فسفر (%)	تیمارها
۲۳۴/۰۰d	۳۱/۶۷b	۰/۳۳cd	شاهد
۲۴۹/۵۰cd	۴۱/۶۷a	۰/۳۲cd	۵٪ زئولیت
۲۸۵/۳۳abcd	۳۹/۶۲a	۰/۳۰d	۱۰٪ زئولیت
۲۵۰/۶۷cd	۱۸/۶۷e	۰/۳۷cd	۵٪ زئولیت + ۷۵ میلی‌گرم فسفر در کیلوگرم خاک
۲۴۴/۵۰cd	۱۸/۰۰e	۰/۵۲b	۵٪ زئولیت + ۱۵۰ میلی‌گرم فسفر در کیلوگرم خاک
۳۱۵/۰۰ab	۲۹/۶۷bc	۰/۴۶bc	۱۰٪ زئولیت + ۷۵ میلی‌گرم فسفر در کیلوگرم خاک
۲۷۳/۶۷bcd	۲۷/۵۰bc	۰/۵۶b	۱۰٪ زئولیت + ۱۵۰ میلی‌گرم فسفر در کیلوگرم خاک
۳۰۴/۶۷abc	۲۰/۰۰e	۰/۵۱b	۷۵ میلی‌گرم فسفر در کیلوگرم خاک
۲۴۰/۳۳d	۲۲/۳۳de	۰/۸۹a	۱۵۰ میلی‌گرم فسفر در کیلوگرم خاک
۳۱۹/۰۰ab	۱۹/۰۰e	۰/۳۴cd	۵٪ ورمی‌کمپوست
۳۳۹/۰۰a	۲۵/۰۰cd	۰/۳۶cd	۱۰٪ ورمی‌کمپوست

همانطور که جدول ۲ نشان می‌دهد، ورمی‌کمپوست مورد استفاده حاوی عناصر غذایی بسیار غنی، به ویژه نیتروژن، بوده که به تدریج آنها را در اختیار گیاه قرار می‌دهد. ورمی‌کمپوست علاوه بر عناصر پر مصرف مانند نیتروژن، فسفر و پتاسیم که در فعالیت‌های حیاتی گیاه نقش اساسی دارند، حاوی عناصر کم مصرفی مانند آهن، مس، روی و منگنز نیز می‌باشد. علاوه بر این، با داشتن موادی مانند ویتامین B₁₂ و اکسین موجب تحریک رشد گیاه می‌شود (۸). نتایج این تحقیق با مطالعه گاجالاکشمی و عباسی (۱۱) روی سنبل آبی و گل فشفشه، مطالعه کشاورزی و همکاران (۱۶) روی گل نرگس و مطالعه باچمن و متسر (۷) روی گل همیشه بهار فرانسوی مطابقت دارد. این محققین ذکر کردند که ورمی‌کمپوست منجر به بهبود چشم‌گیر رشد و گل‌دهی گیاهان ذکر شده گردیده است.

در این تحقیق، زئولیت نه تنها اثر مثبتی بر رشد گل آهار نداشت، بلکه مقدار صفات رویشی مانند وزن تر کل گیاه، وزن خشک گل، وزن خشک برگ، وزن خشک ریشه و فتوستتزر را نسبت به تیمار شاهد کاهش داد. سم‌تریدیس و همکاران (۱۹) اثر زئولیت بر پرورش گل سرخ را بررسی کردند. مطالعه آنها نشان داد که زئولیت اثری بر رشد و عملکرد گل سرخ نداشته

غلظت فسفر در اندام هوایی گیاه تحت تأثیر تیمارهای زئولیت و ورمی‌کمپوست قرار نگرفت. ولی تیمارهای فسفر تنها و تیمارهای مخلوط زئولیت + فسفر، غلظت فسفر در اندام هوایی گیاه را به طور معنی‌داری نسبت به شاهد افزایش دادند (جدول ۶).

بحث

نتایج حاصل از این تحقیق نشان داد که ورمی‌کمپوست بر اکثر خواص رویشی مانند وزن تر کل گیاه، وزن خشک گل، وزن خشک برگ، وزن خشک ریشه و فتوستتزر گل آهار اثر مثبت داشت. ورمی‌کمپوست به طرق مختلفی روی رشد گیاه تأثیر می‌گذارد. بخشی از آن به نقش ویژگی‌های فیزیکی یا شیمیایی ورمی‌کمپوست در بهبود خواص فیزیکی و شیمیایی خاک مربوط است و بخشی دیگر احتمالاً ناشی از تحریک رشد به دلیل افزایش فعالیت هورمون‌های گیاهی مانند اکسین و جیبرلین می‌باشد که به میکروفلور همراه با ورمی‌کمپوست مربوط است و نیز به متابولیت‌هایی مربوط می‌شود که در اثر متابولیسم ثانویه تولید می‌شوند (۱۰). ورمی‌کمپوست علاوه بر قابلیت جذب آب با حجم زیاد، شرایط مناسب برای دانه‌بندی خاک و قدرت نگه‌داری مواد غذایی مورد نیاز گیاهان را فراهم می‌نماید (۸).

همکاران (۵) نشان داد که کاربرد فسفر طول عمر قفسه‌ای و کیفیت پس از برداشت گل آهار را افزایش داده است کاهش غلظت روی و آهن در اندام هوایی گیاه در تیمارهای حاوی فسفر ممکن است ناشی از تثبیت آهن و روی در خاک به صورت فسفات‌های کم محلول روی و آهن و در نتیجه کاهش فراهمی آهن و روی برای گیاه باشد. افزایش غلظت فسفر در اندام هوایی گیاه در تیمارهای مخلوط زئولیت و فسفر نسبت به تیمار شاهد ممکن است به دلیل افزایش حلالیت فسفات‌های کلسیم و در نتیجه افزایش فراهمی فسفر در محلول خاک به واسطه جذب کلسیم در مکان‌های تبدالی زئولیت باشد (۱۴).

نتیجه‌گیری

با توجه به نتایج به دست آمده، کاربرد ورمی کمپوست در بهبود خصوصیات کمی و کیفی گل آهار مؤثر است و زئولیت اثر مثبتی بر خصوصیات کمی و کیفی گل آهار ندارد.

است. چنین نتیجه‌ای نیز در مورد اثر زئولیت بر رشد هویج توسط گرونی و همکاران (۱۲) گزارش شده است. حمیدپور و همکاران (۱۴) گزارش کردند که کانی‌های زئولیت معمولاً به دلیل اشباع بودن از سدیم در برخی از شرایط، برای برخی از گیاهان مضر می‌باشند. استفاده غیرعلمی و نادرست از زئولیت‌ها می‌تواند باعث افزایش شوری خاک، افزایش پ-هاس، کاهش کیفیت فیزیکی و شیمیایی خاک و در نتیجه کاهش عملکرد گیاهان شود. بنابراین انتخاب نوع زئولیت و نسبت آن در بسترهای کاشت می‌تواند نقش مهمی در افزایش عملکرد گیاهان داشته باشد (۱۴).

بر اساس تحقیق حاضر، تیمارهای مخلوط زئولیت و فسفر نسبت به تیمارهای زئولیت، اثر مثبت بر صفات رویشی مانند وزن تر کل گیاه، وزن خشک گل، وزن خشک برگ و وزن خشک ریشه داشتند که این موضوع احتمالاً به دلیل جذب سطحی کلسیم محلول در خاک روی مکان‌های تبدالی زئولیت و در نتیجه تثبیت نشدن فسفر به صورت فسفات‌های کلسیم کم محلول و پیامد آن افزایش فراهمی فسفر محلول خاک می‌باشد (۱۴). مطالعه عباسی و

منابع مورد استفاده

۱. ابراهیم زاده، ا. و ی. سیفی. ۱۳۷۵. انبارداری و جابجایی گل‌های بریده، گیاهان سبز زینتی و گیاهان گلدانی (ترجمه). انتشارات اختر، تبریز، ۲۳۳ صفحه.
۲. کریمی، ه. ۱۳۸۱. فرهنگ رستنی‌های ایران. جلد دوم. انتشارات پرچم، تهران، ۴۶۷ صفحه.
۳. صابری، ز.، ا. خوشگفتارمنش، م. مبللی و م. کلباسی. ۱۳۸۸. اثر بستر کشت بدون خاک بر غلظت و جذب عناصر غذایی در گیاه گوجه‌فرنگی. اولین کنگره ملی فناوری تولید و فرآوری گوجه‌فرنگی، دانشگاه صنعتی اصفهان، اصفهان، ۲۸ الی ۳۰ مهر ماه، صفحه ۱۰۳-۱۰۵.
۴. عقدک، پ.، م. مبللی و ا. خوشگفتارمنش. ۱۳۸۸. اثر بسترهای مختلف کاشت بر ویژگی‌های ظاهری و کیفی فلفل دلمه‌ای رقم امیلی. اولین کنگره ملی هیدروپونیک و تولیدات گلخانه‌ای، دانشگاه صنعتی اصفهان، اصفهان، ۲۸ الی ۳۰ مهر ماه، صفحه ۷۴-۷۵.
5. Abbasi, N. A., S. Zahoor and K. Nazir. 2004. Effect of preharvest phosphorus and potassium fertilizers and postharvest AgNO₃ pulsing on the postharvest quality and shelf life of *Zinnia* (*Zinnia elegans* cv. Blue point) cut flowers. Intl. J. Agric. Biol. 6: 129-131.
6. Atiyeh, R. M., S. Lee, C. A. Edwards, N. Q. Arancon and J. D. Metzger. 2002. The influence of humic acids derived from earthworm-processed organic wastes on plant growth. Bioresour. Technol. 84: 7-14.
7. Bachman, C. R. and J. D. Metzger. 2008. Growth of bedding plants in commercial potting substrate amended with vermicompost. Bioresour. Technol. 99: 3155-3161.
8. Dash, M. C. and U. C. Petra. 1979. Wormcast production and nitrogen contribution to soil by tropical earthworm population from a grassland site in Orissa, India. Revue De Ecologie Et De Biologie 16: 79-83.

9. Dole, J. M. and H. F. Wilkins. 2005. Floriculture: Principles and Species. Prentice Hall, USA.
10. Edwards, C. A. and I. Burrows. 1988. The potential of earthworm composts as plant growth media. PP. 211-219. *In: Edwards, C. A. and E. F. Neuhauser (Eds.), Earthworms in Waste and Environmental Management, SPB Academic Publ. Co., The Hague, The Netherlands.*
11. Gajalakshmi, S. and S. A. Abbasi. 2002. Effect of the application of water hyacinth compost/vermicompost on growth and flowering of *Crossandra undolaefolia* and on several vegetables. *Bioresour. Technol.* 85: 197-199.
12. Gruener, J. E., D. W. Ming, Jr., C. Galindo, K. E. Henderson and D. C. Golden. 2007. Plant productivity and characterization of zeoponic substrates after three successive crops of radish (*Raphanus sativus* L.). *Micropor. and Mesopor. Mater.* 105: 279-284.
13. Gul, A., D. Eroglu and A. R. Ongun. 2005. Comparison of the use of zeolite and perlite as substrate for crisp-head lettuce. *Sci. Hort.* 106: 464-471.
14. Hamidpour, M., H. Shariatmadari and M. Soleimani. 2012. Zeoponic systems. PP. 588-600. *In: Inglezakis, V. J. and A. A. Zorpas (Eds.), Handbook of Natural Zeolites, Bentham Science Publ., Sharjah, UAE.*
15. Issa, M., G. Ousounidou, H. Maloupa and H.A. Constantinidou. 2001. Seasonal and diurnal photosynthetic responses of two gerbera cultivars to different substrates and heating systems. *Sci. Hort.* 88: 215-34.
16. Keshavarzi, M., J. Tabatabaei and M. Bagheri. 2005. The effect different amounts of compost in growth media on growth, development and flowering of *Narcissus pseudonarcissus* cv. Golden harvest. *Proc. of 4th Iranian Hort. Sci. Cong.*, 8-10 Nov., Ferdowsi Univ. of Mashhad, Iran.
17. Nazari, F., M. Khoshkhui, S. Eshghi and H. Salehi. 2007. Effects of natural zeolite on vegetative, reproductive and physiological characteristics of African marigold (*Tagetes erecta* L., Queen). *Hort. Environ. Biotechnol.* 8: 241-245.
18. Pansu, M. and J. Gautheryou. 2006. *Handbook of Soil Analysis: Mineralogical, Organic and Inorganic Methods.* Springer-Verlag, Berlin.
19. Samartzidis, C., T. Awada, E. Maloupa, K. Radoglou and H. I. A. Constantinidou. 2005. Rose productivity and physiological responses to different substrates for soil-less culture. *Sci. Hort.* 106: 203-212.